

УДК 81-11

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2022-12.1>

ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК СТИЛЬОВА ТЕЧІЯ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ТВОРЧИЙ МЕТОД ДЖОНА БАРТА

Авксентьєва Галина Андріївна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

Дослідження має на меті виявлення характерних рис постмодерністського періоду у творчості Джона Барта та дослідженні художніх особливостей його творів. Предметом дослідження є художньо-естетичні та стильотвірні особливості творів Джона Барта, а також проблема відносин автора, тексту і читача в американській постмодерністській літературі 1950–1970-х років. Для реалізації поставленої мети потрібно вирішити ряд завдань: проаналізувати основні тенденції розвитку постмодерністської американської літератури ХХ століття; визначити роль та художнє новаторство Джона Барта у літературі постмодернізму; з'ясувати стильотвірні риси творчості Джона Барта. Актуальність пропонованої теми дослідження зумовлена з одного боку постійним інтересом критиків та літературознавців до одного знайвизначніших явищ американської літератури ХХ століття – постмодернізму, а з іншого – відсутністю загальноприйнятої, надійно апробованої методики аналізу художніх особливостей постмодерністських творів. Звідси і виникає потреба вивчення численних творів цього літературного періоду і зазначеного жанру та ознайомлення із творчим методом їх авторів. Детальний розгляд творів Джона Барта дає підстави для висновку, що література постмодернізму характеризується кардинальним переформатуванням статусу й функціонування усіх складників тріади автор-текст-читач. Новаторство Джона Барта полягає у тому, що він систематично шукає у своїх творах шляхи звільнення читачької свідомості, практикує нові форми контакту з читачем, моделює принципово нові типи оповіді тощо. І романи, і новели, і короткі оповідання письменника свідчать про характерні для постмодерністської літератури спроби нелінійного мислення подолати опір традиційного письма.

Ключові слова: постмодернізм, поетика оповіді, тріада автор-текст-читач, лінійне / нелінійне письмо, традиційне письмо, художній образ.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Разом із науковим поступом сьогодні відбувається стрімкий розвиток як вітчизняної, так і зарубіжної літератури. Виникає потреба вивчення літературних творів та ознайомлення із творчістю численних письменників. Важливу роль відіграє дослідження нових літературних напрямків. Дискусії про постмодернізм як особливе явище культурної ситуації другої половини ХХ століття ведуться здавна, однак як цілісний феномен сучасного мистецтва він почав розглядатися західними теоретиками лише на початку 1980-х років. Саме тоді було здійснено спробу об'єднати в єдине ціле розрізнені явища та течії у духовній культурі останніх десятиріч, котрі визначалися як постмодерністські. У зв'язку з цим виникла необхідність створення єдиної методологічної бази для системного аналізу, оскільки постмодернізм претендував на вираження загальної теорії мистецтва, на формування особливої ментальності, постмодерністської чуттєвості і, таким чином, на вияв не лише у літературі, а й в усіх сферах

людської діяльності: соціології, науці, філософії, економіці, політиці і т. д.

Як напрям у сучасній літературній критиці постмодернізм спирається на теорію і практику постструктуралізму й деконструктивізму. Дослідження критиків, що вивчають постмодерністське мистецтво, охоплюють широкий спектр позицій: від більш категоричних тверджень про всеохопність постмодерністського світосприйняття до беззаперечного права на існування постмодернізму як нового напрямку. Щодо літератури, то тут точки зору критиків далекі від одностайності. Неузгодженість їх позицій викликана, в основному, неприйняттям еkleктичного характеру постмодернізму та синтезом у ньому елементів високого і низького мистецтва (Денісова, 1995, с. 22).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи особливості літературного постмодернізму, американський теоретик і критик І. Хассан порівнює його з літературним модернізмом. Така позиція щодо аналізу постмодерністського мистецтва є чи не найпоширенішою і у вітчизняній, і в зарубіжній критиці.

І. Хассан укладає цікаву схему протиставлень модерністської та постмодерністської типології різних галузях людських знань. Головною відмінністю між модернізмом та постмодернізмом дослідник називає гру, яка визначає особливості постмодерністської парадигми загалом (Hassan, 1987).

Літературний критик Б. Макгейл розробляє концепцію стратегій світотворення у постмодерністській прозі. Постмодернізм Б. Макгейла – це концепція протиставлення онтологічної домінанти епістемологічній, що панувала в епоху модернізму. У праці «Постмодерністська художня література» Б. Макгейл виділяє чотири основні типи постмодерністських художніх світів: світ наукової фантастики, світ постмодерністського історичного твору, світ з художнім зонуванням та синхронізованим багатоцвіттям. Критик зупиняється на особливостях творення кожного з цих світів, а коли мова йде про такі традиційні види твору як науково-фантастичний чи історичний, акцентує увагу саме на особливостях їх постмодерністської інтерпретації (McHale, 1987, p. 107).

Праця американського дослідника К. Неша «Світова постмодерністська проза» ("World Postmodernist Fiction", 1987), що визначається автором як «літературний путівник», є ґрунтовним літературознавчо-лінгвістичним дослідженням найпоширеніших тем, мотивів та оповідних стратегій літературного постмодернізму. Головний методологічний підхід, який використовує К. Неш, базується на протиставленні поезики реалізму та антиреалізму, під яким автор має на увазі постмодернізм (Nash, 1987, p. 124).

Практично у кожному дослідженні з історії сучасної американської літератури згадується творчість Джона Барта як однієї з найяскравіших постатей американського постмодернізму. Його рання творчість трактується і вітчизняними, і зарубіжними літературознавцями як один з виявів літератури «чорного гумору». Саме з такої точки зору творчість цього письменника, а також інших його сучасників розглядається Т. Денисовою, Т. Морозовою, Р. Воллесом, Дж. Тілтоном, М. Шульцом та іншими ученими. Вони акцентують увагу на особливостях світогляду «чорних гумористів» як такого, що трактує життя як безконечний лабіринт, як щось множинне, калейдоскопічне та неієрархічне. Таке світобачення передбачає відмінні від традиційних форми вираження. Завдання літератури «чорного гумору» полягає у створенні саморефлексивної літератури, яка передає не лише особливості метафізич-

ної реальності, а й багатозначність і плюралістичність сучасного світу, розмитість меж між реальністю та фікцією.

У літературі існує також поняття «бартівського нігілізму», тобто теорії абсурду, яку письменник систематично використовує у своїх творах. Особливої уваги заслуговують такі з них, як «Загублений у кімнаті сміху», «Розповідь триває», «Розповідь про життя», «Плавуча опера», «Кінець шляху», трилогія «Химера» та ін. У цих творах демонструється художня майстерність письменника, варіація його стилів, обігрування традиційних для літератури тем тощо.

Актуальність пропонованої теми дослідження зумовлена з одного боку постійним інтересом критиків та літературознавців до одного з найвизначніших явищ американської літератури ХХ століття – постмодернізму, а з іншого – відсутністю загальноприйнятої, надійно апробованої методики аналізу художніх особливостей постмодерністських творів. Звідси і виникає потреба вивчення численних творів цього літературного періоду і зазначеного жанру та ознайомлення із творчим методом їх авторів.

Об'єктом дослідження є літературна творчість Джона Барта.

Предметом дослідження є художньо-естетичні та стильотвірні особливості творів Джона Барта, а також проблема відносин автора, тексту і читача в американській постмодерністській літературі 1950–1970-х років.

Мета дослідження полягає у виявленні характерних рис постмодерністського періоду та дослідженні художніх особливостей творів Джона Барта.

Для реалізації поставленої мети потрібно вирішити ряд **завдань**: проаналізувати основні тенденції розвитку постмодерністської американської літератури ХХ століття; визначити роль та художнє новаторство Джона Барта у літературі постмодернізму; з'ясувати стильотвірні риси творчості Джона Барта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розмаїття і відома суперечливість трактувань постмодернізму спричиняються тим, що він означає коло явищ, які спонтанно виникають у різних національних культурах, а отже значно відрізняються одне від одного, але скрізь знаменують собою новий тип ставлення до світу. Об'єднує ці форми своєрідний «науковий міф» про постмодернізм.

У передмові до своєї книги «Постмодернізм від витоків до кінця століття: еволюція наукового міфу» І. Ільїн характеризує його

таким чином: «Культурна свідомість будь-якої доби, яку більшість сучасників сприймає як щось саме собою зрозуміле, однак ніколи не дається їм у вигляді абсолютно ясної для них самих і несуперечливої системи ідей. Але навряд чи воно дається у повній ясності і тим, хто засумнівався у його очевидності, філософам і культурологам, критикам власної сучасності: намагаючись пояснити механізми функціонування сучасного культурного підсвідомого, вони лише доповнюють новими барвами міф своєї доби – ту сукупність уявлень, яка здається очевидною, але не дає прояснити свої основи. Так, руками вчених епоха створює міф власного самопояснення – і чим примарніша, химерніша епоха, тим фантастичнішим є цей міф» (Ільїн, 1996, с. 98]. Таким чином постмодернізм виявляє себе як система уявлень, що критично налаштована сама до себе і не припускає, або ж прагне не припустити остаточності та безсумнівності власних потрактувань.

Детально розглядаючи постмодернізм як стильову течію, слід згадати про появу на літературній арені наприкінці 60-х років нової літературної школи, що отримала назву «Школа чорного гумору» (Hutcheon, 2008). До цієї школи дослідники зазвичай зараховують Джона Барта, Джона Хоукса, Томаса Пінчона, Дональда Бартельмі та ін. Однак не слід вважати, що тенденції використання чорного гумору стали ключовими в їхній творчості.

Практично кожен твір цих письменників-постмодерністів – це не просто текст, це історія, обрамлена коментарями, міркуваннями, звертаннями до читача, численними рефлексіями, згадками з минулого і зазіраннями у майбутнє. Вчені-літературознавці зараховують їх до головних ознак постмодернізму. Спосіб організації літературного твору за допомогою зазначених технік створює навмисний оповідний хаос, виникає ефектфрагментарності розповіді. Коли порушені традиційні принципи організації оповіді, виникає питання: *хто* або *що* є «ядром» оповідання, завдяки якому читач сприймає твір як єдине ціле? Відповідь на це питання знаходимо у праці К. Малмгрена «Художній простір у модерністському і постмодерністському американському романі» (Malmgren, 1985). Учений вважає, що цим ядром є *образ автора* у творі або *авторська маска*. Саме вона часто стає реальним героєм розповіді.

В контексті детального розгляду особливостей американської постмодерністської літератури на особливу увагу заслуговує постать Джона Барта, яка доволі епізодично потрапляє в поле зору вітчизняних та зарубіжних літе-

ратурознавців, критиків та дослідників. Барт належить до так званого «неонового покоління», або покоління 30-х років. Захоплення музикою, потяг до аранжування він переніс на літературу і майстерно втілював як письменник. «На краще чи на гірше, – зазначив Джон Барт в одному зі своїх інтерв'ю, – моя кар'єра романиста склалася як аранжувальника. Моїй уяві найкомфортніше в старих літературних умовах: чи то в епістолярному романі, чи у класичному міфі є, так би мовити, мелодія, яку я переоркестровую для власної мети» (Barth, 1984). Улюбленими вчителями письменник вважав Шах-разад, Гомера, Вергілія, Д. Боккаччо, санскрит. Але найбільше Барта приваблювали, як він їх називав, «води оповіді» (“waters of narrative”).

Свої погляди на стан тогочасної літератури Джон Барт виклав у своїй праці «Літературі виснаження» (1967). Цей час модерністська критика наважилася проголосити періодом «смерті літератури». Барт теж констатував вичерпаність тогочасних класичних форм, проте для нього вона не означала смерті літератури, а тільки завершеність певної епістемологічної ситуації. Поставивши собі за мету дати американській прозі нове життя, Барт не відмовився від попередньої літератури і не декларував неогоцію традицій – він лише сформував своєрідне до них ставлення. Письменник заглибився в історію літератури і побачив, що при своєму зародженні твір широко користувався пародією. Як стверджував сам Барт, «я повернувся до Сервантеса, Філдінга, Стерна, «Тисячі і однієї ночі», до вправного та розлогого обрамлення велемовної оповіді. І сама можливість сконструювати фантастичний бароковий сюжет викликала ідею виступити у всеозброєнні проти модерністського твердження, що сюжет є анахронічним елементом у сучасній літературі». Свій метод Джон Барт назвав *ірреалізмом* (Barth, 1984).

На увагу заслуговує збірка оповідань письменника «Загублений у кімнаті сміху» (“Lost in the Funhouse”) з центральним оповіданням під однойменною назвою. У ньому представлений епізод із життя звичайної родини: поїздка до океанського узбережжя, щоби дати дітям можливість відвідати кімнату сміху. Образ *кімнати сміху* з її викривленими дзеркалами літературознавці трактують як певну постмодерністську модель світу, що набуває статусу канонічної метафори. Але справді незвичайності цьому оповіданню надає нероз'ємність існування головного героя твору – безпосереднього учасника поїздки, і автора, роль якого він згодом перебирає на себе.

Звернення до першооснов, до самих витоків мислення – є типовим і для літератури постмодернізму загалом, і для творчості Джона Барта зокрема. Подібне варіювання стародавніх міфів про Шахразаду, Персея і Беллерофона простежуємо у трилогії «Химера». Весело шаржуючи стародавній міф, Барт не лише переспівує всім відомі історії, не тільки проводить паралелі сучасного життя із героїчними часами творення космосу з хаосу, шукає в міфі першообраз, а й трактує міф як плинну нескінченну реальність.

«Химера» – конструкція відкрито експериментальна, де сильна авантюрна частина поєднується із рефлексією, а ще з таємничим, казковим, незвичайним. Сам Барт пояснює, що «Дуніазадіада» (історія Шахразаді, розказана її молодшою сестрою) – це переоркестровка однієї з його найулюбленіших історій – обрамлення «Тисячі і однієї ночі». «Пізніше, в процесі мого подальшого письменницького навчання, – зазначав Барт, – я став розглядати цю історію як своєрідну метафору щодо ситуації художника-наратора» (Barth, 1984).

У зазначеному творі Джон Барт пропагує характерну для постмодернізму ідею «паралельної продуктивності»: Шахразада не тільки розповідає цареві історії, а й народжує йому трьох дітей. Отже, очевидним є той факт, що Барт у своїй творчості опирається на певний паралелізм, який передбачає весь комплекс естетичних засад між оповіддю, творенням тексту і життєтворенням. При цьому визначальними елементами «Тисячі і однієї ночі» залишаються фрагментарність та антиісторизм, а провідними художніми засобами – бурлеск, трагедія, пародія, гіпербола, іронія.

У 60-тих роках ХХ століття в США все більше дослідників висловлюються про абсурдність так званого постекзистенціального уявлення про світ і взаємини людей у ньому. Не можна заперечувати і того факту, що ідея свободи Сартра і концепція бунту Камю вплинули на формування філософських поглядів Джона Барта. Проте зазначимо, що такі тенденції не можна назвати ключовими у його творчості. Увага Барта-теоретика і Барта-практика зосереджена на постмодернізмі, який він визначає як «нову школу старого мистецтва». Використовуючи нові методи оповіді, письменник прагне дати вже існуючим, традиційним жанрам «друге життя».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Детальний розгляд творів Джона Барта дає підстави для висновку, що література постмодернізму характеризується кардинальним переформатуванням статусу й функціонування усіх складників тріади *автор-текст-читач*. Автор свідомо самовідсторонюється, дистанці-

юється від презентування інформації і втручання у свідомість читача. Його позиція завуальована й нечітка, думка виражена непрямо й алегорично. Складається враження, що голос автора губиться серед голосів зображених ним персонажів. Таким чином автор прагне задіяти читача до активної участі у процесі творення тексту. Зазначена позиція автора є характерною для творчості Джона Барта. Письменник активно використовує прийом створення «авторської маски», а точніше, численних «масок», які покликані створити розповідний хаос. Такий хаос допомагає Бартові презентувати події таким чином, що у них завжди відчувається ефект безпосередньої присутності читача. Автор перестає бути єдиним творцем твору – читач також може включитися у процес його написання.

У літературі постмодернізму кардинально змінюються погляди на рецепцію художнього твору. Читач із пасивного отримувача інформації перетворюється на активного *співучасника* творчого процесу. З цією метою у постмодерністських творах практикується навмисний систематичний обман читацьких очікувань, підміна сюжетних ліній, коригування репертуару твору та ін., що врешті змінює традиційне уявлення читача про літературний процес. Новаторство Джона Барта полягає у тому, що він систематично шукає у своїх творах шляхи звільнення читацької свідомості, практикує нові форми контакту з читачем, моделює принципово нові типи оповіді тощо. І романи, і новели, і короткі оповідання письменника свідчать про характерні для постмодерністської літератури спроби нелінійного мислення подолати опір традиційного письма.

Звичайно ж, у сучасному світі існують новітні комп'ютерні технології, яким вдається створювати гіперреальність. Проте комп'ютерний гіпертекст ніколи не стане єдиною формою твору, де читач і автор будуть абсолютно незалежними одне від одного. Альтернативу їм завжди складатимуть твори Джона Барта, Джона Гоукса, Вільяма Геддіса, Томаса Пінчона, Джозефа Макелроя, Роберта Кувера, Дональда Бартелмі та інших постмодерністів, які демонструють прагнення письменника прорватись у багатомірний текстовий простір засобами *писемної* мови. Вони втілюють у життя новий текст, що функціонує як відкрита гнучка структура, що здатна сама породити зміст. І той факт, що друкована література продовжує активно функціонувати у ХХІ столітті слугує найкращим запереченням тим літературним критикам, які у середині ХХ століття пропагували думку про «вичерпаність художньої літератури» і «смерть друкованого слова».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. М., 1996. 321 с.
2. Barth J. The Friday Book Essays and Other nonfiction. New York : Putnam, 1984. 276 p.
3. Barth J. Chimera. New York : Random House, 1972. 315 p.
4. Barth J. The Floating Opera and The End of the Road. New York: Doubleday, 1988. 213 p.
5. Bluestone G. John Wain and John Barth: The Angry and the Accurate. *Massachusetts Review*. 2000. № 1 (May). P. 582–589.
6. Hassan I. The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture. Columbus : Ohio State University Press, 1987. 98 p.
7. Hutcheon L. A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. New York and London : Routledge, 2008. 102 p.
8. Malmgren C. D. Fictional Space in the Modernist and Postmodernist American Novel. *Poetics Today*. 1985. Vol. 6. № 3. P. 563. URL: <https://doi.org/10.2307/1771924>
9. McHale B. Postmodernist Fiction. New York and London : Methuen, 1987. 125 p.
10. Nash C. World Postmodernist Fiction. London : Longman. 1987. 388 p.

REFERENCES

1. Barth, J. (1972). Chimera. New York: Random House.
2. Barth, J. (1984). The Friday Book Essays and Other nonfiction. New York: Putnam.
3. Barth, J. (1988). The Floating Opera and The End of the Road. New York: Doubleday.
4. Bluestone, G. (2000). John Wain and John Barth: The Angry and the Accurate. *Massachusetts Review*, 1.
5. Hassan, I. (1987). The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture. Columbus: Ohio State University Press.
6. Hutcheon, L. (2008). A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. New York and London: Routledge.
7. Ил'ин, И. П. (1996). Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. [Poststructuralism. Deconstructivism. Postmodernism]. М.: Intrada. [in Russian]
8. Malmgren, C.D. (1985). Fictional Space in the Modernist and Postmodernist American Novel. *Poetics Today*. Vol. 6, № 3. P. 563. URL: <https://doi.org/10.2307/1771924>
9. McHale, B. (1987). Postmodernist Fiction. New York and London: Methuen.
10. Nash, C. (1987). World Postmodernist Fiction. London: Longman.

POSTMODERNISM AS A STYLE TREND AND INDIVIDUAL CREATIVE METHOD OF JOHN BARTH'S

Avksentieva Halyna Andriivna

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature

*The State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky"*

26, Staroportofrankivska Str., Odesa, Ukraine

The research aims to reveal the characteristic features of the postmodern period in the works of John Barth and to study the peculiar features of his works. The subject of the study is the aesthetic and stylistic features of John Barth's works, as well as the problem of the relationship between the author, the text and the reader in the American postmodern literature of the 1950s-1970s. To realize the set goal, a number of tasks were solved to analyze the main trends in the development of postmodern American literature of the 19th century; to determine the role and literary innovations of John Barth in the literature of postmodernism; to find out the stylistic features of John Barth's works. The relevance of the proposed research topic is determined, on the one hand, by the constant interest of critics and literary scholars in one of the most significant phenomena of American literature of the 20th century – postmodernism, and on the other hand, by the lack of a generally accepted, reliably tested methodology for analyzing the literary features of postmodern works. That is why there is a need to study numerous works of this literary period and the specified genre and get acquainted with the creative method of their authors. A detailed examination of the works of John Barthes gives grounds for the conclusion that the literature of postmodernism is characterized by a radical reformatting of the status and functioning of all components of the author-text-reader triad. John Barth's innovation consists in the fact that he systematically searches for the ways to liberate the reader's consciousness in his works, practices new forms of contact with the reader, fundamentally models new types of narrative, etc. Novels and short stories of the writer testify the attempts of non-linear thinking, characteristic of postmodern literature, to overcome the resistance of traditional writing.

Key words: *postmodernism, narrative poetics, author-text-reader triad, linear / non-linear writing, traditional writing, image.*